

ВСТУП ДО ФІЛОСОФСЬКИХ СТУДІЙ,
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПОДОРОЖІ
ДО КРАЇНИ ФІЛОСОФІЇ

АБО

АНДРІЙ БАУМЕЙСТЕР

Кант

Аристотель

Платон

Сократ

Боецій

Подорож четверта Середньовічний університет (XIII століття)

1. Виникнення університетів у Європі. Термін «університет» уперше вжито у Парижі, у 1221 році: *universitas magistrorum et scholarium* (спільнота або корпорація вчителів та учнів, «магістрів і школярів»). Університети виникають у XIII столітті на основі знаменитих шкіл XII століття (*studium generale*, буквально — «загальні студії»). Вони створюються за зразками цехових корпорацій середньовічних міст. Які саме ознаки визначають появу нового в історії освітнього явища? Що було причиною появи університетів? Історики називають кілька причин. Основною можна вважати Григоріанські реформи кінця XI століття, що сприяли відродженню інтересу до права, розвитку середньовічних міст і значному зростанню інтелектуальної культури. Наприкінці того самого XI століття були заново відкриті Дигести Юстиніана (основна частина текстів Римського права, кодифікованого в 528–534 роках за наказом імператора Юстиніана). У Болоньї виникає знаменита школа права. Текст Дигест (близько 2734 сторінок) сприймається болонськими юристами

Лекція у середньовічному університеті.
Книжкова мініатюра XIV ст.

як ідеальне право, що потребує детальної інтерпретації. У XII–XIII століттях у Болоньї одночасно вивчали право до 10 000 студентів. У 1158 році Фридрих I Барбароса надає болонським професорам і студентам привілеї (його закон *Privilegium scholasticum* вважається першим прецедентом правового гарантування академічних свобод на латинському Заході), а в 1252 році Болонья набуває університетського статусу. Близько 1140 року болонський магістр Іраціан створює першу систему Канонічного (церковного) права, в основу якого було покладено не римське право, а тексти церковних Соборів, твори Отців Церкви і документи римських Пап. Трактат Іраціана називався «Узгодження неузгоджуваних канонів» або коротко «Декреталіями» (*Decretum*).

Наприкінці XII століття латинський Захід відкриває для себе твори Аристотеля й арабських філософів та вчених, таких як Ібн Сіна (Авіценна), аль-Газалі (Альгазель), Ібн Рушд (Авероес). Перед християнськими теологами постають дуже серйозні виклики. Можна було обрати лише два шляхи: або шлях самоізоляції та відсторонення від пропонованих арабським світом високих інтелектуальних стандартів, або шлях творчого діалогу з арабськими інтелектуалами і намагання впровадити здобутки грецької та арабської науки до нового проекту християнської освіти. Було обрано другий шлях. Університети з їхньою схоластичною освітою стають головними місцями, в яких адаптується і творчо переосмислюється антична й арабська думка. Не буде перебільшенням сказати, що виникнення університетів стало другим народженням Європи.

Із самого початку університети відрізняються від інших великих шкіл середньовіччя трьома основними ознаками: *юридичною, фінансовою та академічною незалежністю*. Тобто корпорації магістрів та студентів отримують правову автономію, гарантовану Папою, єпископами або імператором. Місцева влада не має права втручатися у справи університетів, не має права судити університетських професорів і студентів. Професори підлягають винятково церковним судам. В університетах діє самоуправління. Окрім того, університети звільняються від податків, мають фінансову автономію. І, нарешті, університети

укладають власні статuti і власні освітні програми. Вони при-суджують вчені ступені і надають право викладання.

У 1215 році статuti Паризького університету затверджено папським легатом Робером де Курсоном. Асоціація викладачів отримала права на власну печатку, створення власних навчаль-них програм і особливу форму одягу для викладачів та учнів. Цей рік вважається датою його заснування (хоча ще з 1174 року паризька школа мала привілеї, надані Папою Целестином III). Булла Папи Григорія IX *Parens scientiarum* (1231) уповноважувала професорів, у разі зазіхання на їхні права, призупиняти власну викладацьку діяльність. Більш пізню назву «Сорбона» (*la Sor-bonna*) Паризький університет отримав згодом. Монах-домініка-нець Робер де Сорбон (1201–1274), духівник французького коро-ля, заснував пансіон для учнів із бідних сімей. У 1257 році цей пансіон увійшов до складу університету, згодом назва пансіону стала синонімом теологічного факультету, а в XVII столітті назву факультету «Сорбона» було перенесено на весь університет.

В Оксфорді теологічна школа виникає ще наприкінці XI століття. Датою ж заснування Оксфордського університету

Лекція з теології у Сорбоні.

Мініатюра XV ст.

вважається 1214 рік, коли Папа Інокентій III узаконює незалежність приватних шкіл від міської влади й Апостольський Престол закріплює «свободи та звичаї» цих шкіл спеціальною *Хартією*. Вже в середині XIV століття Оксфордський університет налічував близько 6 тисяч студентів. Ще до підтвердження прав оксфордських приватних шкіл, у 1209 році, на знак незгоди зі «сваволею» міської влади, частина викладачів і студентів залишили Оксфорд і заснували школу в Кембриджі. Цей рік вважається датою заснування Кембриджського університету. Втім, лише у 1318 році Кембридж отримує від Папи Йоана XXII офіційне визнання як університет і місцевим викладачам надається право «повсюдного» викладання (*jus ubique docendi*).

У 1220 році університет виникає в Саламанці, 1224 року утворено університет у Неаполі, в 1229 році — у Тулузі. На німецькомовних землях університети виникають пізніше, лише в XIV столітті. У 1349 році засновано Празький університет, у 1365 році — Віденський університет, а в 1385 році Гайдельберзький університет.

2. Структура середньовічних університетів. Для ефективного самонадглядання й ведення судових справ уся корпорація викладачів і студентів поділялася на **нації** (своєрідні земляцтва). Кожна нація обирали своїх **прокураторів** (управляючих «національними» справами), мала власні фінансові каси. Наприклад, у Паризькому університеті було 4 нації: французька, норманська, пікардійська і германська. Нації, у свою чергу, поділялися на **провінції**. Зрозуміло, що між представниками націй виникали конфлікти. У Парижі французи конфліктували з германцями, в Оксфорді ірландці конфліктували з англійцями. На той час у французів була вже давня історія, тоді як германцям не було тоді чим похвалитися. Вони були «змушені» створювати якісь легендарні історії про своє величне минуле. Наприклад, у XIII столітті в інтелектуальних сутичках з опонентами германці стверджували, що походять від монголів, що вони прийшли зі Сходу і т. п. Пізніше, у XV столітті, панівною стала версія походження німців від «германців», описаних римським істориком Тацитом. Так університетське життя пробуджувало

національну самосвідомість. Варто згадати також таємні студентські союзи, дуелі, специфічне студентське дозвілля (застілля, співи, студентський фольклор тощо). Нам це легко уявити за значно пізнішою, але схожою традицією Києво-Могилянської Академії (згадайте лише початок повісті Миколи Гоголя «Вій»!).

Усі університети за способом управління поділялися на два типи: одні з них управлялися професорами (Паризька модель), а інші — студентами (Болонська модель). Студентське управління запроваджувалося там, де більшість викладацького складу належала до громадян міста (як у Болоньї). І тоді, щоб гарантувати університетські свободи, університет очолювали студенти. Коли у червні 1796 року Болонью захопив Наполеон, він розпустив «нації» і віддав управління університетом у руки професорів. Однак статус студентів був високим в університетах обох типів управління. Наприклад, на похованні студента мала бути присутньою половина професорського складу.

На чолі університету стояв вибірний **ректор**, а на чолі факультетів (їх було чотири) — вибірні **декани**. Середньовічні університети мали **4 факультети**. Перший факультет («факультет мистецтв») був базовим і обов'язковим для всіх студентів. Закінчивши цей факультет, студент міг обрати один із трьох «просунутих» факультетів (теологічний, юридичний або медичний). Декан факультету мистецтв, як правило, був і ректором університету. Професори університету виконували потрібну функцію: вони читали лекції, вели диспути і проповідували (*legere, disputare, praedicare*).

3. Способи та форми навчання в середньовічних університетах. Основними формами навчання були **лекції** (*lectiones*) та **диспути** (*disputationes*). На лекції викладач читав і коментував авторитетний текст, а студенти слідкували за ним або за текстом, або з пам'яті. На диспутах обговорювали конкретні проблеми за допомогою аргументів «за» і «проти» (*pro et contra*). Диспути були головною формою складання всіх іспитів й умовою здобуття наукових ступенів. На диспутах магістр ставив на обговорення те або те «питання» (*quaestio*). Для схоластичної наукової практики «питання» становили найпитомішу літе-

ратурну форму. Хто називає схоластику мертвою і сухою, той просто нічого не чув про середньовічну освіту. Схоластика — це традиція, що сформувала високі раціональні стандарти мислення й дискутування, яка передбачала високу культуру аргументації, доведення і спростування, наведення прикладів тощо. Текстуальним втіленням зазначених форм навчання були великі «Суми» (розлогі трактати, що складалися із сотень питань, які поділялися на підпитання — «артикули») і «Диспутаційні питання» (що документували університетські дискусії). Як середньовічні готичні собори є вишуканим перекладом величних молитов і співів мовою архітектури, так само схоластичні трактати є текстуальним оформленням живої і пульсуючої думки напруженого університетського життя.

А тепер простежемо за окремою науковою кар'єрою середньовічного теолога. В університет можна було поступати у віці 15–16 років (після монастирської або міської школи, де вчили читати, писати, рахувати та співати). Спочатку треба було пройти навчання на факультеті мистецтв. Недаремно цей факультет жартома називали «найгаласливішим». Ще б пак, там філософські трактати опановували фактично нинішні старшокласники!

На **факультеті мистецтв** (*facultas artium*) навчалися **6 років**. Назва факультету походить від пізньоантичних «вільних мистецтв» (*artes liberales*). Особлива увага приділялася граматиці та логіці. Вивчали «Граматику» Присціана. Логіку вивчали на основі текстів неоплатоніка Порфірія («Вступ до "Категорій" Аристотеля»), Цицерона («Топіка»), Боеція (його коментарі до логічних трактатів Порфірія й Аристотеля) та самого Аристотеля («Категорії», «Герменевтика», перша і друга «Аналітики»). З програм факультету мистецтв видно, що фактично це був **філософський факультет**.

Після чотирьох років навчання студент здобував науковий ступінь **бакалавра мистецтв** (*baccalaureus artium*), а після повного шестирічного курсу студент ставав **магістром мистецтв** (*magister artium*). Щоб здобути науковий ступінь *magister artium*, треба було за віком мати 21 рік (так велить статут Паризького університету 1215 року). Далі студент поступав на **теологічний факультет**, де мав провчитися ще **8 років**. Перші два

роки він студіював Святе Письмо і по закінченні здобував ступінь *біблійного бакалавра* (*baccalaureus biblicus*). Потім ще два роки він присвячував заняттям з теології за підручником Петра Ломбардського (автора XII ст.), що мав назву «Чотири книги Сентенцій», або просто «Сентенції», а також вивчав твори Отців Церкви. Ці студії увінчувалися науковим ступенем *бакалавра сентенцій* (*baccalaureus sententiarus*). Нарешті, останні чотири роки студент поєднував навчання і викладання (наприклад, вів диспути під керівництвом магістра). По завершенні цього чотирирічного навчального циклу студент здобував ступінь *сформованого бакалавра* (*baccalaureus formatus*). Після такого шляху довжиною у 14 років бакалавр, якщо він досягнув 34-річного віку, міг стати *магістром теології*. Для цього йому треба було витримати публічний диспут із старшими магістрами. Якщо все проходило успішно, студент отримував берет магістра в аулі єпископа Парижа і проводив перший самостійний диспут. Титул магістра теології дуже цінувався і був предметом бажання для багатьох претендентів. Магістр теології з правом викладання називався «дійсний магістр» (*magister actu regens*).

В університетах середньовічної Європи закладалася та повага до раціональності і те шанобливе ставлення до науки, які згодом надали Європі її неповторних ознак та неабиякої куль-турної динаміки. Сприйняття науки як цінності сформувалося саме в ті часи.

Університети залишалися провідними науковими центрами протягом XIII і XIV століть. Однак поступово у них починають з'являтися конкуренти. У XV столітті, спочатку в Італії, а потім в інших регіонах, виникає нова модель занять наукою, яка, хоч і не витісняє університетську науку, але набуває неабиякої ваги.